

Petar Bagarić

studijska grupa: povijest i geografija

Ante Starčević između ustaša i komunista

Rad se bavi percepcijom učenja Ante Starčevića u redovima krajnje desnice i krajnje ljevice u Hrvatskoj u drugoj polovici 1930-ih. Citiranjem novina i književnih djela ilustriran je odnos reprezentativnih ličnosti iz oba kruga prema Starčeviću. Različitom odnosu prema Starčeviću korijen se nalazi u ideološkim ishodištima tih dviju grupacija. Krajnja desnica je prihvaćala Starčevića falsificirajući njegovo učenje, a krajnju ljevicu je osim ideološke nekompatibilnosti od Starčevića odbio i nacionalni moment, tako da ni njegova afirmacija od strane lijevih intelektualaca nije pomogla Starčeviću da postane amblematska ličnost za ljevicu. Tek je stvaranje Hrvatske na liberalno-demokratskim temeljima Starčeviću osiguralo puno priznanje.

Uvod

Percepcija ideologije Ante Starčevića u hrvatskoj javnosti u vrijeme monarhističke Jugoslavije, a posebno u drugoj polovici tridesetih godina otvoren je historiografski problem koji je nedostatno obrađen u literaturi. Uporaba povijesnih ličnosti za populariziranje vlastite politike je česta metoda legitimiranja i stjecanja popularnosti raznorodnih političkih grupa. Zbog vremena proteklog od djelovanja izvorne povijesne ličnosti do razdoblja u kojem djeluju njegovi prisvajajući ili nastavljači često dolazi do krivotvorenja, namjernog ili nenamjernog, zbog nerazumijevanja ili neprihvatanja izvornog učenja i stavljanja vlastitih misli u usta velikog prethodnika kao što se to dogodilo u slučaju Ante Starčevića kojeg su probali prisvojiti neki rasistički krugovi. Problem tumačenja i interpretacije Starčevićeva učenja aktualan je i zanimljiv kroz cijelu hrvatsku povijest od kasne faze njegova života pa do danas. Temeljni historiografski radovi o Starčevićovoj ideologiji potječu iz pera Mirjane Gross, za stav ljevice prema Starčeviću u međuratnom razdoblju poslužio sam se radom Zorice Stipetić, a za ideologiju rasističke desnice oslonio sam se na rad Ive Goldsteina. Za proučavanje percepcije Starčevićeva učenja u javnosti mogu se rabiti

različiti izvori: od programa političkih stranaka preko popularne historiografije do udžbenika za povijest. Koncept ovog rada je ograničen na kratku skicu shvaćanja Starčevićeve ličnosti i učenja u krajnje desnim rasističkim krugovima krajem tridesetih koji su se dijelom iskristalizirali u ustaštvu, a dijelom završili na krajnje desnoj margini političke scene (Stjepan Buć) te na promatranje reakcija na Starčevića u krugovima krajnje ljevice – komunista.

Odmah treba upozoriti da dok desnica Starčevića shvaća kao svog rodonačelnika, iako je on liberal 19. stoljeća, dotle ga, po tumačenju Zorice Stipetić, ljevičarski krugovi zbog svog internacionalizma te različitog ideološkog ishodišta ignoriraju ili zaziru. Tako da tek nekolicina lijevih intelektualaca potaknutih njegovom kapitalnom ulogom u procesu stvaranja moderne hrvatske nacije, pokušava artikulirati stav ljevice kojim bi oborili teze krajnje desnice, ali i kojim bi prihvatili Starčevića kako bi se i sami legitimirali u okviru hrvatske nacije. Rad je ograničen zadanom veličinom i usredotočen na tridesete zbog dinamičnosti kojom se isticalo to razdoblje. Citatima su ilustrirane izvorne Starčevićeve teze, stavovi krajnje desnih ideologa i stavovi Mi-

roslava Krleže, najistaknutijeg pripadnika lijevog intelektualnog kruga.

Namjera rada je ocrtati lijeva i desna tumačenja Starčevićevog učenja u međuratnom razdoblju, i njihove posljedice na percepciju Starčevića nakon 1945.

Samo pravaštvo je pri stvaranju južnoslavenske države 1918. godine bilo heterogeno – na jednoj strani pravaši su bili starčevićanci Ante Pavelića (zubara) koji su i prije Pribičevića pokrenuli pitanje ujedinjenja u novu južnoslavensku državu, a na drugoj frankovci koji su igrali na habsburšku kartu da bi u međuratnom razdoblju postupno evoluirali u ustaše.

Ante Starčević, zagovornik samostalne hrvatske države izvan okvira Habsburške Monarhije, izgradio je zajedno s Eugenom Kvaternikom ideologiju koja je imala za zadaću ubrzati proces integracije hrvatske nacije koji je, kako su se nadali, trebao završiti stvaranjem samostalne hrvatske države. Starčević je sve Južne Slavene: »među Macedonijom i Nemačkom«, dakle današnje Slovence, Bošnjake, Crnogorce i Srbe smatrao Hrvatima, a o srpskoj dinastiji Nemanjića je napisao: »Vladajuća obitelj u Dukljanskom biaše prastara i presjajna obitelj hrvatska, obitelj Nemanjićah«¹. Paradoksalno, Jovan Skerlić, osuđujući vulgarni ton Starčevićeve negacije srpskog naroda, pozitivno je ocijenio sadržaj njegove nacionalne misli. Polazeći od predodžbe da su Srbi i Hrvati jedna nacija, Skerlić je proglasio »Jugoslavenima« sve hrvatske i srpske ideologe koji su pod srpskim, hrvatskim ili jugoslavenskim imenom obuhvaćali cijelo područje na kojem žive Srbi i Hrvati. Tako su »Jugoslaveni« postali i Starčević i Karadžić, glavni predstavnici ekskluzivne hrvatske i srpske nacionalne ideologije.²

Tumačenja Starčevića (1918. – 1945.)

U međuratnom razdoblju, a naročito tridesetih godina u doba monarhističke represije koja je nametala centralizam i unitarizam, respektiranje i ponovno promišljanje izvora građanske artikulacije hrvatskog identiteta, odnosno ideologije

Starčevića i Kvaternika postalo je izuzetno važno i aktualno za sve hrvatske političke činitelje.³

U novom ambijentu jugoslavenske države, kad se ljevici isprva činilo da se izravno politički više neće moći koristiti tim naslijedom, interesi za Starčevića su bili prisutni u domeni književnosti,⁴ za što je karakteristična Krležina misao o Starčeviću iz 1919. godine: »Stari još uvijek živi u tim krčmama i mesnicama kao duboka istina, a da nikada nije htio ni pripovijedao ono, što su od njega stvorili njegovi učenici [frankovci]«⁵.

Ali, kada se u drugoj polovici tridesetih godina u Jugoslaviji počelo o hrvatskom pitanju intenzivnije raspravljati, te kad su nositelji različitih opcija njegovog rješenja osim na vlastite pristaše mogli računati na međunarodno suprotstavljene demokratske, komunističke te fašističke i nacionalsocijalističke snage – svaka opcija definira nacionalne interese u vlastitoj paradigmati (nacija se poistovjećuje s klasom ili rasom). Nije ostala bez značenja i tradicija (kojoj je Starčević znatno pridonio) da se hrvatska politika obrazlaže povijesnom argumentacijom. Pa kako u međuratnom razdoblju, nasuprot očekivanom, još više jača potreba za dokazivanjem hrvatske posebnosti, državnopravna argumentacija, koja je pripadala prošlom svijetu po viđenju ljevice, nije izgubila svoju smislenost.⁶

Desni se 1936. godine na četrdesetu obljetnicu Starčevićeve smrti ukazala velika prilika za reinterpretaciju njegova učenja u duhu aktualnih tendencija.⁷ Ideolozi rasizma iskoristili su 40. obljetnicu Starčevićeve smrti da bi promovirali svoje teze i povezali ih s tobožnjom Starčevićevom idejnom baštinom. *Hrvatska gruda* tvrdi i da: »Ante Starčević znači stopostotni oslon na krv i tlo«⁸. Iz pisanja *Hrvatske grude* je vidljivo projiciranje vlastitih ideoloških postavki o krvi i tlu preuzetih iz njemačkog nacionalsocijalizma na Starčevića, liberala i demokrata koji je živio u 19. stoljeću. Tadašnji predsjednik Matice hrvatske, geograf, geopolitičar, sveučilišni profesor

1 Starčević (»Kotor«, 1869.), 1999, 170.

2 Gross, 1973, 2.

3 Stipetić, 1991, 119.

4 Ibid, 120.

5 Krleža, 1963, 142.

6 Stipetić, 1991, 120.

7 Ibid, 123.

8 Goldstein, 2004, 517.

Filip Lukas na nekim se mjestima koristi i rasnim argumentima: »Starčević je kao baštinik naše rasu primio sve etnobiološke i psihičke osobine, koje su s njome vezane... Starčević je ličnost koja je znala sažeti iz biologije naše rase najbitnije uvjete našeg opstanka«. Koji put ne spominje rase, već barata eufemizmima: »časteći uspome- nu Starčevića, častimo u njemu i sebe same, svoje etnobiološke i duhovne osobine«. ⁹

Stjepan Buć¹⁰ izravno ističe rasni element: »Starčević je iz vrste ljudi... koja ima sve odlike izabrane rase, kvalitetnoga čovjeka, te posjeduje uz bistar, prodoran pogled, dosljednost, beskompromisnost u načelima, borbenost, ima pun državostvaralački nagon i smisao... Starčević je proizvod čiste hrvatske krvi, da je takova krv davala pravac svemu njegovu ponašanju i radu. Krvni mješanac odlikuje se, naprotiv, bezkarakternošću, nedosljednošću... da je u Starčeviću bilo tuđe, primjerice nomadske krvi – ne bi bio Ante Starčević!... Starčević je bio hrvatski rasni čovjek«. ¹¹ Inzistiranje na Starčevićevoj rasnoj čistoći je ironično jer je Starčevićeva majka Milica bila: »...djevojka iz pravoslavne kuće Bogdana iz Široke Kule...« koja se: »...prije pira pokatoličila...« i »Kod Ante Starčevića preteгла je u obličju majčina krv« ¹² po Starčeviću biografu Josipu Horvatu. ¹³ Božidar Murgić, slično Buću, misli da je: »Starčević po svojim rasnim osobinama protivnik blagih, mekanih oblika borbe...«. Murgić tvrdi da će: »konačni rezultat hrvatske politike biti: potpuno oživotvorenje Starčevićevoг nacionalno-političkog programa, koji se temelji na realnosti državnog historijskog kontinuiteta, na zasebnoj hrvatskoj kulturi kao produktu tla i krvi naroda«. »Krv i tlo« temeljni su elementi nacionalsocijalističke ideologije. ¹⁴

Stjepan Buć napravio je još jedan korak dalje: na temelju, predimenzioniranih, iskrivljenih, pa i falsificiranih podataka zaključio je da je: »rasna misao osnova Starčevićevoг rada«. Buć je Starčevića direktno povezao s Hitlerom: »Starčević je pred sedamdeset godina istakao onu rasnu ideju, na kojoj je Adolf Hitler udario svoj program za preporod i organizaciju njemačkog narodnog života... Starčević je, kao toliko decenija kasnije Hitler, istakao vrijednost i kult izabranoga, kvalitetnoga, narodnoga elementa, na kojemu se mora izgrađivati naš budući život«. ¹⁵

Kad je riječ o ljevici, interes je ograničen na krug inteligencije. ¹⁶ Krleža je 1933. godine napisao predgovor zbirci crteža Krste Hegedušića koji je već tada izazvao glasne nesporazume unutar komunističkog dijela ljevice: »...najlucidnija naša glava koja je našu stvarnost promatrala najpreciznijom pronicljivošću i koja je o toj stvarnosti dala slike za čitavo stoljeće književno i govornički najplastičnije, jest glava staroga Starčevića. On je bio čovjek koji je jasno gledao našu bezazlenu krivuljaču i braniči žlicu našeg mora i stopu gladnog našeg primorja od mađarske grofovske bagre, on je kroz nekoliko decenija pljuvao po našim pripuzima, šuftovima i huljama, po nitkovima koji tjeraju našu 'seljačku marvu' da brsti trnje, pod tuđinskim sramotnim mađarskim i bečkim zastavama [...] Sve je to kod Starčevića ostala verbalna pobuna jednog državnopravnog, jednostranog, manijakalnog saborskog govornika, ali da je on, promatran iz današnje retrospektive jedini temperamat i jedina glava koja je umjela da se uzdigne mjestimično do proročke snage jezičnog izraza to je nesumnjivo«. ¹⁷

No, isti taj Krleža je 1935. godine u internom tekstu za partijske aktiviste narodnofrontovskog okupljanja napisao i ovu resku ocjenu: »U Hrvatskoj (iz perspektive malograđanskog hrvatskog nacionalizma) u posljednje vrijeme sve više se deklamira o Starčeviću, kao da je Starčević neka metafizička panacea i neka metafizička konstanta, pomoću koje bi se moglo riješiti »Hrvatsko pitanje«, koje s onim stanjem i onim problemima, kada je Starčević postavljao svoje teze u obliku

9 Ibid, 519.

10 Stjepanu Buću (1888. – 1975.) 1936. godine u Zagrebu izlazi djelo *Temeljne misli nauke dr. Ante Starčevića*. On osniva Hrvatsku kulturno-povijesnu zadrugu »Ante Starčević«. U literaturi se njegovo ime povezuje s pokušajem osnivanja Hrvatske nacionalsocijalističke stranke. (Dizdar, 1997, 52 – 53.)

11 Goldstein, 2004, 519.

12 Horvat, 1990, 45 – 47.

13 Za NDH uhićivan kao mason; 1942. na popisu pisaca čija su djela »zabranjena za prodaju«. (Ravlić, 1997, 158.)

14 Goldstein, 2004, 519 – 520.

15 Ibid, 520.

16 Stipetić, 1991, 120.

17 Krleža, 1933, 19.

konkretnih programa, nema danas baš nikakvih dodira ni veze. Starčević, sam po sebi, jedna je mrtva formula na političkom groblju...«.18

Kao odgovor desnici Vaso Bogdanov, blizak HSS-u, 1937. godine je objavio dvije brošure19 o Starčeviću kojima po načelu »Starčević njim samim« dokazivao njegovu demokracijsku i slobodardstvo, dakle nelegitimitnost suvremene desnice da se poziva na Starčevića. Važno mu je bilo da u to uvjeri i brojne ljevičare koji nisu poznavali problem i olako su poistovjećivali utemeljitelja stranke sa stranačkim nastavljajcima.20

Prvenstveni razlog bavljenja lijevih intelektualaca Starčevićem je frankovačko pozivanje na njega, koje je uz njihovu orijentaciju na sile Osovine moglo imati dalekosežne posljedice za opredjeljenje hrvatskog nacionalnog bića, jer bi prepuštanje Starčevića, ideologa samostalne Hrvatske, frankovcima značilo slabljenje položaja ljevice unutar hrvatske nacije. Interes intelektualne ljevice za izvorno pravaštvo je bio motiviran time što je ona trajno interpretirana u građanskoj javnosti kao anacionalna, a to je bila najteža diskvalifikacija u društvu u kojem je dominiralo nacionalno pitanje. U tom duhu je Otokar Keršovani pisao 1938. godine svoje *Teze za hrvatsku povijest*, u kojima Starčević ima pozitivno povijesno mjesto.21

Ustaše su i po dolasku na vlast u svojoj propagandi nastojali prikazati Starčevića kao preteču i začetnika svoje totalitarne ideologije i rasističkog režima. Obilno su se koristili Starčevićevim citatima koje su mogli uporabiti poput sintagme o muslimanima kao cvijeću hrvatskog naroda. Ustaški odnos prema stvarnom učenju Ante Starčevića najbolje ilustrira anegdota, da su *Izabrani spisi* Ante Starčevića, tiskani 1943., pušteni u prodaju tek poslije rata, jer se ustaški režim nije mogao suočiti s istinskim Starčevićem: s njegovom izvornom privrženošću demokratskim nače-

lima te s njegovom opsesivnom mržnjom prema Nijemcima.22 Starčeviću su Nijemci učitelji »Slavoserbah« – u prvo vrijeme pojma za njegove hrvatske političke protivnike, koje kasnije nalazi i među Rusima, Srbima i Francuzima. Nijemci su mu: »...pasmina nečista...«,23 glavni nositelji nemoralna, najgori od svih naroda koje spominje.24 Kontinuitet hrvatskog naroda za Starčevića nije biološki nego duhovni. Isticao je da uopće više nema Hrvata izravnih potomaka starih Hrvata, ali da su ucijepili svoj gospodujuć duh ostalom stanovništvu po Hrvatskoj.25

Za odnos ljevice prema Anti Starčeviću karakteristično je da Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije (NOVJ) nije po Anti Starčeviću nazvala brigadu, dok po Matiji Gubecu i Braći Radić jest.26

Tumačenje nakon 1945.

U tekstu citirani Krležini tekstovi unatoč inače golemoj eksploataciji autora poslije kraja rata nisu postali konvencionalan, to jest općeprihvaćen stav.27

Činjenica je da, premda su suvremenici nazivali Stranku prava za Starčevićeva života i socijalističkom28 i pokušajima Jovana Skerlića da i Starčevića prikaže kao preteču jugoslavenstva, liberalizam i hrvatstvo Ante Starčevića su bili predaleko, a da bi bili prigrljeni u socijalističkoj Jugoslaviji. Gimnazijski udžbenik iz 1963. je ocjenjivao da Ante Starčević: »nametanjem hrvatskog nacionalnog imena na području na kojem već postoji više južnoslavenskih nacija pridonosi *razdvajanju Južnih Slavena...*«29 što je značilo da je on za Jugoslaviju negativna ličnost. Na drugoj strani emigracija poziva u svojoj brošuri na nastavljanje: »...aktualiziranja i prilagodjavanja današnjim potrebama i prilikama [nauka Oca Domovine]«.30

Godine 1990. Ante Starčević je percipiran kao preteča ideje o samostalnoj Hrvatskoj, premda

18 Stipetić, 1991, 124. Spor oko toga je li taj tekst, prvi put objavljen 1983. u Đilasovoj *Novoj misli* (7/1983.), u međuvremenu znatno redigiran ne oduzima autorstvo Krleži. Sporno je samo da li odražava Krležu 1935. ili nakon Drugog svjetskog rata.

19 *Ante Starčević i socijalna pravda* i *Ante Starčević i hrvatska politika*.

20 Stipetić, 1991, 124.

21 Ibid, 125.

22 Goldstein, 2004, 523.

23 Gross, 2000, 290.

24 Ibid, 347.

25 Ibid, 347 – 348.

26 Gažević, 1971, 14 – 28.

27 Stipetić, 1991, 125.

28 Gross, 2000, 519.

29 Gross, 1965, 178.

30 Drina, 1968, 12 – 14.

su mišljenja o njemu podijeljena između slike Oca Domovine i »..reakcionara...«,³¹ i tretiran kao nacionalni velikan, njegova slika se nalazi na novčanici najvećeg apoena – od tisuću kuna čime je i simbolično istaknuto njegovo značenje za Hrvatsku.

Cilj rada je bio ocrtati razlike u percepciji Starčevića između krajnje ljevice i krajnje desnice. Dok se desnica Starčevićem služila u dnevno-političke svrhe, dotle se stav ljevice ilustirao na primjeru Krležina pisanja o Starčeviću. Valja istaći da Krležini pozitivni tekstovi o Starčeviću potječu iz njegovih književnih tekstova kojima proturječi njegova negativna ocjena Starčevića u političkoj smjernici napisanoj 1935. Smatram da ova tema nije ni izdaleka iscrpljena nego da poziva na dodatna iscrpna istraživanja, a ovaj rad ocrta moguće smjerove daljnjih istraživanja.

Literatura

Zdravko Dizdar, »Buć, Stjepan«, u Darko Stuparić, *Tko je tko u NDH*, Minerva, Zagreb, 1997, 52-53.

Drina (uredništvo), *Starčević – otac hrvatske domovine*, Drinina knjižnica, Madrid, 1968.

Nikola Gažević, *Vojna enciklopedija. Brdo-Foa*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, sv. 2, 1971.

Ivo Goldstein, *Židovi u Zagrebu 1918 – 1941*, Novi Liber, Zagreb, 2004.

Mirjana Gross, *Izvorno pravaštvo. Ideologija, agitacija, pokret*, Golden marketing, Zagreb, 2000.

Mirjana Gross, *19. stoljeće. Historija za III. razred gimnazije*, Školska knjiga, Zagreb, 1965.

Mirjana Gross, *Povijest pravaške ideologije*, Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1973.

Josip Horvat, *Ante Starčević. Kulturno-povijesna slika* (reprint izdanja iz 1940.), Nakladni zavod Matice Hrvatske, Zagreb, 1990.

Igor Karaman, »Aktualnost pravaštva Eugena Kvaternika i starčevićanska zloupotreba njegovog životnog djela« u *Svjetlo. Časopis za društvena pitanja, znanost, kulturu i umjetnost*, Ogranak Matice hrvatske Karlovac, 4/1991, 10 – 13.

Miroslav Krleža, »Veliki meštar sviju hulja« u *Novela. Sabrana djela*, Zora, Zagreb, sv. 8, 1963., 43 – 151.

Miroslav Krleža, »Predgovor« u Krsto Hegedušić, *Podravski motivi*, Minerva, Zagreb, 1933, 3 – 24.

Slaven Ravlić, »Horvat, Josip« u Darko Stuparić, *Tko je tko u NDH*, Minerva, Zagreb, 1997, 158.

Ante Starčević, »Kotor« u *Izabrani politički spisi*, Golden marketing – Narodne novine, Zagreb, 1999, 169 – 175.

Zorica Stipetić, »Eugen Kvaternik u interpretaciji hrvatske intelektualne ljevice« u *Časopis za suvremenu povijest*, (1-3)/1991, 119 – 128.

31 Karaman, 1991, 12.

Ante Starčević between Ustashe and Communism

Summary

This paper deals with the perception of the political teachings of Ante Starčević within the ranks of the extreme right and extreme left in Croatia during the second half of the 1930s. Newspaper quotes and excerpts from contemporary literature illustrate the relation of important individuals from both groups towards Starčević. The root of this difference in the understanding of Starčević may be found in the ideological foundations of both groups. While the extreme right accepted him through a voluntary misinterpretation of his work, the extreme left was put off by his ideological incompatibility and strong sense of the national – so that not even his affirmation from the hands of left-wing intellectuals helped in making him an emblematic persona for the political left. Only the creation of modern Croatia on liberal-democratic roots secured Starčević the recognition he was due.

Key words: Ante Starčević, perception and interpretation of Starčević, ideology, political right, political left, monarchist Yugoslavia

PRO TEMPORE

časopis studenata povijesti

Zagreb, 2005.

PRO TEMPORE

Časopis studenata povijesti
godina III., broj 3, Zagreb, siječanj 2006.

Glavna i odgovorna urednica
Maja Crnjac

Uredništvo
Ivan Basić, Maja Crnjac, Goran Miljan, Tin Pongrac, Jasmina Skočilić

Grafički urednik
Robert Borenić

Lektura i korektura
Jasna Šarić, Maja Crnjac

Prijevodni sažetaka na engleski jezik
Branimir Bekavac

Izdavač
ISHA Zagreb - Klub studenata povijesti

Tisak
Profil International

Naklada
500 primjeraka

Izdanje časopisa ostvareno je uz novčanu potporu Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i izdavačke kuće Profil International. Klub i uredništvo ovim putem im se zahvaljuje.

Adresa uredništva: ISHA Zagreb - Klub studenata povijesti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu,
Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb

E-mail: isha-zg@net.hr

Srdačno zahvaljujemo izdavačkoj kući Profil International na susretljivosti i financijskoj potpori u tiskanju ovoga broja.